

UDC 655.1

**MÜSTƏQİLLİK ŞƏRAİTİNDƏ AZƏRBAYCANDA
ELMI ƏDƏBİYYATIN NƏŞRİ VƏZİYYƏTİ**

Ellada Məmməd qızı Balayeva
Bakı Dövlət Universiteti

Kitabşünaslıq və Nəşriyyat işi kafedrasının dissertantı

Bu məqalədə Azərbaycanın müstəqilliyi illərində elmi ədəbiyyatın nəşri məsələləri şərh edilmişdir. Qeyd olunur ki, dünyada ən çox nəşr olunan və yayılan kitablar sırasında elmi kitabların xüsusi yeri var. Elmi ədəbiyyatın formalaşmasına əsasən elmin tədricən insan fəaliyyətinin sferası kimi xüsusiləşməsi, ədəbiyyatın sosial kommunikasiyanın üsulu olması təsir etmişdir. İstənilən cəmiyyətdə və ölkədə elmi ədəbiyyatın rolu olduqca böyükdür. Elmi nailiyyətlərin istehsalata tətbiqi, kompüterləşmə və s. elmi ədəbiyyatın daha çox inkişaf etməsini şərtləndirir.

Ölkəmizdə elmi kitabların nəşrə hazırlanması və buraxılış əsasən Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının "Elm" nəşriyyatında həyata keçirilir.

Açar sözlər: Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, "Elm" nəşriyyatı, kitab, nəşr.

Key words: Azerbaijan National Academy of Sciences, "Elm" ("Science") publishing house, book, publication.

Ключевые слова: Национальная Академия Наук Азербайджана, издательство "Элм" ("Наука"), книга, publication.

Dünyada ən çox nəşr olunan və yayılan kitablar sırasında elmi kitabların xüsusi yeri var. Elmi ədəbiyyatın formalaşmasına əsasən elmin tədricən insan fəaliyyətinin sferası kimi xüsusiləşməsi, ədəbiyyatın sosial kommunikasiyanın üsulu olması təsir etmişdir. İstənilən cəmiyyətdə və ölkədə elmi ədəbiyyatın rolu olduqca böyükdür. Elmi nailiyyətlərin istehsalata tətbiqi, kompüterləşmə və s. elmi ədəbiyyatın daha çox inkişaf etməsini şərtləndirir. Onlar maarifləndirici nəşr olmaqla yanaşı informasiya daşıyıcısı rolunu da ifa edirlər [2, s.25-26].

Azərbaycanın elmi potensialının çox böyük qismi Milli Elmlər Akademiyasında cəmləşdiyinə görə sahə ədəbiyyatının, o cümlədən elmi və elmi-kütləvi ədəbiyyatın nəşri burada maliyyələşdirilir. Elmi ədəbiyyat üzrə aparıcı nəşriyyat sayılan Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının "Elm" Redaksiya-Nəşriyyat və Poliqrafiya Mərkəzi 2000-ci illərin əvvəllərindən hər il

60-70 adda müxtəlif sahələr üzrə elmi kitabları əsasən 100-200, bəzi hallarda 300-500 nüsxə ilə nəşr edirdi.

Bilavasitə çap məhsullarının özünə gəldikdə isə aparılan monitoring göstərir ki, son illər ölkədə elmi və elmi-kütləvi ədəbiyyat nəşri ümumilikdə say və həcm hesabı ilə artmaqdadır.

“Elm haqqında elmlər kompleksi” yüzdən çox müstəqil elm və bilik sahəsini özündə birləşdirir. Təbiətşünaslığın strukturca bölünməsinə baxmayaraq onun sahələri bir-biri ilə sıx əlaqədədir. Biri digərinin qanunlarının dərk olunmasına, birinin elmi nəticələrinin digərində istifadə edilməsinə, bir-birinin yeni keyfiyyətlərlə zənginləşməsinə imkan verir. Təbiət elmlərinin bu qarşılıqlı və sıx əlaqəsi onların metodlarının geniş tətbiq edilməsinə və istifadə olunmasına imkan verir. Məsələn, riyazi metodlar mexanika, astronomiya və fizikada, fizikanın metodu geologiya, biologiya və kimyada, kimyanın metodu isə geologiya və biologiyada geniş tətbiq olunur.

Qarışıq elmlərin biologiya ilə kimyanın, fizikanın və s. əlaqəsi biokimya, biofizika, geokimya və s. əmələ gəlməsinə və inkişafına səbəb olmuşdur [1, s.314-315].

Təbiət elmləri eyni zamanda texniki tərəqqiyə güclü təsir göstərir. Məsələn, texnikanın inkişafında əsas yeri fizika tutur. Bu sahədə tərəqqi elektrikin, radio dalğalarının tətbiqi, atomun quruluşu haqqında təlimlə əlaqədardır. İstehsal vasitələri, istehsal prosesində kimyanın nailiyyətlərini, başqa sözlə kimya texnologiyası geniş tətbiq edilir. Kimya sənayesi təsərrüfat sahələrinin hərtərəfli kimyalaşdırılmasını təmin edir. Bunun özü də texniki tərəqqini müəyyən edən əsas amillərdən biridir. Cəmiyyətin məhsuldar qüvvələrinin artımı istehsalın xammal bazası ilə təmin edilməsinə imkan verən geologiyanın rolu getdikcə artır. Geologiya mədən sənayesinin nəzəri əsasında xidmət edir. Mədən sənayesinin kompleks inkişafı ilə energetikanın, metallurgiyanın, inşaatın və digər xalq təsərrüfatı sahələrinin ehtiyacları üçün faydalı qazıntılar üzrə istehsal komplekslərinin inkişafını təmin etmək deməkdir [1, s.314-315].

Təbiət elmlərinin, o cümlədən Yer haqqında elmlərin qarşılıqlı əlaqəsi onların metodlarının geniş tətbiq edilməsinə və istifadə olunmasına imkan verir. Məsələn, fizikanın metodu geologiyaya, kimyanın metodu geologiyaya və biologiyaya geniş tətbiq olunur.

Cəmiyyətin həyatında təbiət elmlərinin rolu, onların digər sahələrinin inkişafına təsiri müxtəlif elm və bilik sahələrində ədə-biyyat nəşrinin inkişafına məlumatın səpələnməsinə gətirib çıxarır.

Bu təbiət elmlərinin fizika, kimya, biologiya, mexanika, astronomiya, coğrafiya və s. obyektiv aləm haqqında məlumatların özündə əks etdirməyindən və onların cəmiyyətin, insanların həyatındakı rolundan irəli gəlir.

Beləliklə də, bu elmlər təbiətin öyrənilməsinə, onun inkişaf qanunlarının meydana çıxarılmasına, cəmiyyət üçün maddi və mədəni şəraitin

yaradılmasına, onların elmi dünya görüşünün fəallaşmasına bilik və məlumatlarının çoxalmasına əsas verir.

Çap əsərlərinin, o cümlədən təbiət elmləri üzrə ədəbiyyatın bu mühüm xüsusiyyəti və əhəmiyyəti onların inkişafını, nəşr edilib yayılmasını tələb etmişdir.

Buna görə də, dünya ölkələrində, o cümlədən bizim ölkədə yeni Azərbaycanda təbiət elmləri üzrə kitabların nəşr edilib yayılmasına böyük əhəmiyyət verilmişdir.

Hazırda ölkəmizdə elmi ədəbiyyatın nəşri sahəsində geniş fəaliyyət göstərən "Elm" nəşriyyatı yalnız ayrı-ayrı elm sahələrinin inkişafına deyil, həm də bütövlükdə ölkəmizdə kitab nəşrinin yüksəlişinə əhəmiyyətli töhfələr verir [2, s.326].

2006-cı ildə "Elm" nəşriyyatı AMEA İnstitutlarının hazırladığı fundamental elmi əsərlərin, jurnalların və biblioqrafik göstəricilərin nəşrini davam etdirmiş, çoxcildlik "Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi"nin II və "Azərbaycan fəlsəfəsi tarixinin" II cildinin redaksiya-nəşriyyat işlərini başa çatdırmışdır.

2006-cı ilə fizika-riyaziyyat, kimya və biologiya elmləri üzrə fundamental monoqrafiya və məcmuələrin, əsərlər toplularının nəşri ilə əlamətdar olmuşdur.

M.Kərimov, A.Mehdiyev, V.Salmanovun "Yarımkeçiricilərin müasir optikası", A.Mehdiyev və A.Gülün "Xəzər dənizinin texnogen çirklənməsi", A.Mehdiyevin "Aerokosmik monitorinq", C.Cabbarlının "Günəşin Fraunhofer spektri" kimi əsərlər fizika-riyaziyyat elmlərinin aktual problemlərinə həsr edilmişdir.

A.Sadıqov və A.İsmayılovun "Sistem ierarxik klassifikatorun yaradılma metodologiyası", A.Məhərrəmov, A.Əfəndiyev, M.Salahovun "İzahlı fəzavi kimya terminləri lüğəti", M.Sadıqovun "Motor yağlarına neft və sintetik sulfonat qatqıları", M.Məmmədovun "Ətirli maddələri" əsərləri fundamental kimya elminin istehsalata tətbiqi baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Akademik M.Musayevin 85 və Zoologiya İnstitutunun 70 illiyinə həsr edilmiş əsərlər toplusu zooloq alimlərin çalışdığı bütün elmi istiqamətləri əhatə etmişdir. Q.Əzizovun "Azərbaycanın müasir torpaq qruntlarının su-duz balansı" Z.Mövsümovun "Bitkilərin qidalanma elementlərinin səmərəliliyinin elmi əsasları" və digər əsərlər torpaqşünaslıq sahəsində əldə edilmiş mühüm nəticələrdəndir.

Humanitar elmlər üzrə klassik irsimizi müasir elmi meyarlar mövqeyindən dəyərləndirmək istiqamətində Şirindil Alışanlının "Azərbaycan ədəbiyyatının tarixi poetikası" (II kitab), Tehran Əlişanoğlunun "XX əsr Azərbaycan nəsrinin poetikası", "XX əsr ədəbiyyatı məsələləri" (I kitab), Bəkir Nəbiyevn "Xəzər vurması" kimi əsərlər müasir ədəbiyyatşünaslıq elminin uğurlarını doğun əks etdirmişdir.

A.Zeynalzadənin "Azərbaycan mətbuatı və çar senzurası" (1850-1905), N.Qəhrəmanlının "Azərbaycanda ədəbi cəmiyyətlər (1920-30-cu illər)",

İ.Ağayevin "Tarixi yaddaşımızın böyük yadigarı" kitabları ədəbi-ictimai fikrin az öyrənilmiş sahələrinə həsr edilmişdir.

2006-cı ildə AMEA-nın müvafiq sərəncamlarına əsasən A.Əliyev, A.Namazova, S.Əliyev, S.Hacıyev, M.Dalin və digər alimlərin biblioqrafiyaları nəşr edilmişdir.

AMEA Rəyasət Heyətinin təsdiq etdiyi tematik plana əsasən "Elm" RNPM tərəfindən 83 adda, ümumi tirajı 24100 nüsxə, ümumi həcmi 1462, 8 çap vərəqi olan elmi əsərlər çap edilmişdir.

2007-ci ildə "Elm" nəşriyyatı AMEA İnstitutlarının hazırladığı fundamental elmi əsərlərin, jurnalların və biblioqrafik göstəricilərin nəşrini davam etdirmiş, çoxcildlik "Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi"nin II cildi, Hüseyn Cavidin "Seçilmiş əsərləri"nin 5 cildliyi, Xəlil Rzanın 5 cildlik "Seçilmiş əsərləri"nin I cildi, Türk əlyazmaları kataloqunun I cildi, AMEA-nın müxbir üzvü Nizami Cəfərovun 5 cildlik "Seçilmiş əsərləri" elmi ictimaiyyət tərəfindən rəğbətlə qarşılanmışdır.

"Elm" nəşriyyatı akademik Həsən Əliyevin 100 illik yubileyi münasibətilə onun məşhur "Həyəcan təbili" kitabını, onun haqqında akademik B.Budaqovun "Çay kimi çağlayan ömür", "Təbiətin yanara şamı" əsərlərini, həmçinin Həsən Əliyev haqqında xatirələrdən ibarət "Elin oğlu" kitablarını nəşr etdirmişdir.

Humanitar sahədə çalışan alimlərin ədəbi, ictimai-siyasi fikrin tədqiq olunmamış və ya az öyrənilmiş tarixi dövrlərinə və problemlərinə həsr edilmiş sanballı monoqrafiyaları çap edilmişdir.

Ş.Muradov, A.Gözəlova, R.Əfəndiyevun "Qloballaşma, demoqrafik inkişaf və Azərbaycan əhalisinin əmək fəallığı", R.Rzayevin "İqtisadi sistemlərin modernləşdirilməsində intellektual informasiya sistemləri", V.Baxşəliyevn "Azərbaycan arxeologiyası", Ç.Sasaninin "Orta əsrlər Azərbaycan poeziyasında naturalist ədəbi-fəlsəfi fikir", E.Əlibəyzadənin "Türk-Azərbaycan bədii düşüncəsinin qaynaqları" kimi əsərləri müasir Azərbaycan humanitar fikrinin uğurlu nümunələridir.

2007-ci ildə təbiət elmləri sahəsində V.Səmədovun "Bitumların texnologiyası", İ.Cəfərovun "Ümumi fitopatologiya", R.Məmmədovun "Xəzər dənizinin hidrometeoroloji dəyişkənliyi və ekoloji-coğrafi problemləri", İ.Həsənovun "Plazma və dəstə texnologiyası", M.Ənnağıyevin "Təbii seolitlərin əsasında sorbentlər" və s. kimi monoqrafiyaları nəşr edilmişdir.

Ümumiyyətlə, "Elm" RNPM tərəfindən 2007-ci ildə tirajı 36260 nüsxə, ümumi həcmi 1890 çap vərəqi olan 103 adda əsər çap olunmuşdur [1, s.105-106].

Mütəxəssislərin qeyd etdiyi kimi, "Elmi ədəbiyyatın nəşrə hazırlanması onun məzmununun hərtərəfli təhlilini, janr xüsusiyyətlərinə uyğunluğunu, məqsəd istiqamətini və oxucu ünvanını bilməyi tələb edir. Məzmununun qiymətləndirilməsi təhlil edilən əsər baxımından redaktordan fundamental elmi anlayışları və məsələnin elmi araşdırılmasınının müasir vəziyyətini yaxşı bilməyi əsas tələb kimi irəli sürür. Nəşrə hazırlanan elmi əsərin aid olduğu sahədə

işləyən alimlərlə, əsərin rəyçiləri ilə müntəzəm məsləhətləşmək redaktor üçün xüsusilə vacibdir. Yalnız işin belə təşkili əsərin obyektiv qiymətləndirilməsinə, onun elmi idrakın son nailiyyətlərinə uyğunluq səviyyəsini, elmi kommunikasiya normalarına və standartlara uyğunluğunu təmin edir" [1, s.314-315].

Elmi ədəbiyyatda empirik faktlar əhəmiyyətli yer tutur. Onlar öyrənilən hadisənin növ-cins xüsusiyyətlərini botanikada, bitkilərin müəyyən ailələrə, (siniflərə) mənsub olmasını, kimyəvi elementlərin bu və ya digər qollarını, incəsənət əsərlərində növ və ya janr xüsusiyyətlərini və s. aşkarlamağa imkan verir [3, s. 103].

Elmi ədəbiyyatın məzmunca qiymətləndirilməsinin vacib meyarlarından biri də elmi biliklərin reallaşdırılması üçün müəyyən metodların istifadəsidir. Elmi metod tədqiqatda nəticələrin alınması üçün istifadə edilən qaydaların məcmusudur. O həmişə əvvəlki tədqiqatların bazasında formalaşdırılır və sonralar ona elmi idrak prosesinin çıxış nöqtəsi kimi baxılır. Elmi ədəbiyyatda istifadə edilən metodların mahiyyətini, elmi cəhətdən perspektivliyini, konkretliyini qiymətləndirmək redaktor üçün çox vacib iş hesab edilir [3, s. 104].

Nəzəriyyə ilə yanaşı, elmi ədəbiyyatın məzmununa elmin qanunları, təsnifatı, tipologiyası kimi formalar da daxildir [1, s.106].

Elmi idrakda qanun predmet və hadisələr arasında əhəmiyyətli, sabit surətdə təkrar olunan münasibətləri ifadə edir. Elmi ədəbiyyatda fəaliyyətdə və inkişafda olan qanunlar öz əksini tapır.

Elmi təsnifatlar bir çox elmi əsərlərin məzmun cəhətdən əsasını təşkil edir. Onlar predmet və ya hadisələr arasında qanunauyğun əlaqələri müəyyən etməyə, bu və ya digər sahələrin inkişaf istiqamətlərini ümumiləşdirməyə imkan verir. Təsnifatın yaradılması faktların empirik toplanmasından (təsvirindən) nəzəri izah səviyyəsinə keçid prosesini ifadə edir.

Elmi biliyin tipologiyası, yaxud forması elmi idrak metodudur. Onun əsasında ümumiləşdirilmiş, ideallaşdırılmış modelin köməkliyi ilə obyektlər sisteminin bölünməsi, yaxud qruplaşdırılması durur. Tipologiya öyrənilən predmetlərin uyğunluq fərqlərinin meydana çıxarılması əsasında onların təsnifatının elmi üsullarla qruplaşmasıdır. Qurulma üsuluna görə empirik və nəzəri tipologiya fərqləndirilir. Empirik tipologiyanın əsasında empirik faktların kəmiyyət emalı, bazasında predmetlərin təsviri və müqayisəsi durur. Buna görə də onlar öyrənilən obyektlərin sabit əlamətlərini, alınmış (aşkar edilmiş) elmi materialların sistemləşdirilməsinə və şərhinə imkan verir. Nəzəri tipologiya obyekt sistemi kimi öyrənmək prinsipinə əsaslanır. Onun əsas məqsədi öyrənilən obyektin sistemiyaradan əlaqələrini və struktur səviyyəsini aşkarlamaqdan ibarətdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Aslan K., Tahirqızı Ş., Mehreliyeva N. *Nəşriyyat işi və redaktə məsələləri: Dərs vəsaiti.* – Bakı: “Müəllim” nəşriyyatı, 2018. – 384 s.
2. Caniyeva U. *Əlyazma üzərində redaktor işi.* – Bakı: Bakı Universiteti Nəşriyyatı, 2007. – 90 s.
3. Umudlu İ. *Kitab nəşri bu gün.* – Bakı, Əbilov, Zeynalov və oğulları, 2004. – 321 s.
4. Vəliyev İ. *Redaktənin əsasları.* – Bakı: Günəş, 2005. – 96 s.

**PUBLICATION OF SCIENTIFIC LITERATURE
IN AZERBAIJAN IN THE CONDITIONS OF INDEPENDENCE**

Ellada Mamed gizi Balayeva
*dissertation at the Department of Bibliology and Publishing
Baku State University*

This article comments on the publication of scientific literature during the years of Azerbaijan's independence. It is noted that scientific books occupy a special place among the most published and distributed books in the world. The formation of scientific literature was largely influenced by the gradual specialization of science as a sphere of human activity, the transformation of literature into a method of social communication. The role of scientific literature in any society and country is enormous. The use of scientific achievements in production, computerization, etc. contributes to the further development of scientific literature.

The preparation and publication of scientific books in our country is carried out mainly in the publishing house "Elm" ("Science") of the National Academy of Sciences of Azerbaijan.

**ИЗДАНИЕ НАУЧНОЙ ЛИТЕРАТУРЫ
В АЗЕРБАЙДЖАНЕ В УСЛОВИЯХ НЕЗАВИСИМОСТИ**

Эллада Мамед гызы Балаева
*диссертант кафедры книговедения и издательского дела
Бакинского Государственного Университета*

В данной статье комментируется издание научной литературы в годы независимости Азербайджана. Отмечается, что научные книги занимают особое место среди самых издаваемых и распространяемых книг в мире. На формирование научной литературы во многом повлияла постепенная специализация науки как сферы человеческой деятельности, превращение литературы в способ социальной коммуникации. Роль научной литературы в любом обществе и стране огромна. Применение научных достижений в производстве, компьютеризация и др. способствует дальнейшему развитию научной литературы.

Подготовка и издание научных книг в нашей стране осуществляется в основном в издательстве "Элм" ("Наука") Национальной Академии Наук Азербайджана.